

ÇEVİRİ ELEŞTİRİSİ NEYİ ELEŞTİRİR?

*Faruk YÜCEL**

ÖZET

Bu makalede, yirminci yüzyılın ikinci yarısından itibaren bilimsel bir nitelik kazanmaya başlayan çeviribilimin çalışma alanlarından biri olan çeviri eleştirisi irdelenmektedir. Her ne kadar çeviri eleştirisinde iki metnin karşılaştırılmasının genel anlamda esas alınması gerektiği kanısı yaygın biçimde kabul edilse de çeviri eleştirisinin farklı açılardan yorumlanabileceği burada gösterilmeye çalışılmaktadır. Bir çeviri eleştirisinin nasıl, nerede, kimin tarafından yapıldığı, hedef kitle-sinin kimler olduğu, ne tür bir metnin eleştirildiği gibi sorunsalları ortaya koyan etmenler, çeviri eleştirisinin salt bir yaklaşıma indirgenemeyeceğini göstermektedir. Bu çalışmada, çeviri eleştirisinin tarihsel gelişimine de değinen, çeviri eleştirisinde dilbilimsel yöntemlerden yola çıkarak, başta metin odaklı olmak üzere çevirinin işlevi ve amacını göz önünde bulunduran kuramların çeviri eleştirisini nasıl etkiledikleri tartışılmaktadır. Son olarak, çeviri eleştirisinde yeni paradigmalara yol açan erek odaklı çeviri kuramlarının eleştiriye ilişkin yaklaşımlara nasıl yansıdığı/yansıtılabileceği bilimsel düzlemde irdelenmektedir.

***Anahtar Kelimeler:** Çeviri eleştirisi, Eşdeğerlilik, Metin türleri, Kaynak/erek odaklı yaklaşımlar.*

ABSTRACT

What Does Translation Criticism Criticize?

In this article, translation criticism, an essential branch of translation studies which has started to acquire a scientific identity since the second half of the twentieth century, will be studied. Even though it is widely accepted that two texts

* *Yrd. Doç. Dr.; Dokuz Eylül Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Mütercim-Tercümanlık Bölümü Öğretim Üyesi.*

should be compared in translation criticism, the article will argue that translation criticism be interpreted in different ways from only comparison. Many factors such as how, where and who criticizes the translation and for whom this criticism is made and what types of texts are criticized, clearly indicate that translation criticism can not be reduced to a mere approach. Taking into account the historical development of translation criticism, this article discusses how text-oriented linguistic theories studying the function and purpose of the translation process influence translation criticism. Finally, how target-oriented translation theories resulting in new paradigms in translation criticism have been reflected in the actual criticism will be investigated on a scientific basis.

Key Words: Translation criticism, Equivalence, Text Types, Source/Target Oriented Approaches.

1. Giriş

Her bilim dalı kendi araştırma nesnesini irdelerken belli ölçüt ve yaklaşımlar doğrultusunda değerlendirmeler yapmaktadır. Bu değerlendirmelerde ele alınan konular kimi zaman genel/kapsamlı, kimi zaman ise özel/sınırlı olmasına karşın, değerlendirmelerin neye göre yapıldığını belirtmek son derece önemlidir. Çünkü farklı değerlendirmelerde aynı sonuçlar elde edilmiş olsa da, sonuca giden yol ya da irdelemede izlenen yaklaşım, değerlendirmenin niteliğini farklılaştırabilmektedir. Bu yolun kendi içinde tutarlı, dolayısıyla kendisiyle çelişmeyen bir yapıda olması beklenmektedir. Aksi takdirde, ileri sürülen bir savın kanıtlanması ya da irdelemede geçerli olarak kabul edilebilecek bir yargıya ulaşılması güçleşecektir. Bu nedenden dolayı, neyin hangi ölçütlere göre eleştirildiğinin, eleştirel çalışmalarda belirtilmesi kaçınılmazdır. Yirminci yüzyılın ikinci yarısında kendi bilimsel çerçevesini oluşturmaya başlayan çeviri bilime koşut olarak çeviri eleştirisindeki ölçütler konusunda da tartışmaların sürmekte olduğu görülmektedir. Çeviri eleştirisi söylemlerinde bir kavram kargaşasının varlığı yadsınamaz. Kargaşanın ve tartışmaların temelini, bu alanda kullanılan kavramlar arasında tam anlamıyla bir örtüşmenin olmaması, kuramcıların çeviri eleştirisinde kullanılan kavramları nesnel ölçütlere göre değil, kendi açılarından yorumlayıp tanımlamaları oluşturmaktadır. Bunun yanında, çeviri biliminde ileri sürülen dil bilimsel, anlam bilimsel, metin türüne ilişkin, işlevsel ve erek metin odaklı yaklaşımlar, çeviri eleştirisinin sınırlarını genişlettiği gibi farklı modellerin de oluşmasını beraberinde getirmiştir. Bu açıdan bakıldığında, çeviri eleştirisinde neyin nasıl eleştirileceği konusu, benimsenen kuramsal yaklaşıma göre değişebilmektedir.

Çeviri eleştirisinde irdelenen metin türünün niteliği, erek ve kaynak metnin, eleştiride ne oranda temel alındığı, yapılan değerlendirmedeki dil içi ve dil dışı ölçütlerin farklılığı, eleştirinin ne amaçla yapıldığı, çeviri

eleştirisinde çevirmen, kültür, siyaset gibi metin dışı etmenlerinin gözetilip gözetilmediği gibi konular, çeviri eleştirisinin ne kadar karmaşık bir olgu olduğunun kanıtıdır. Günümüzde çeviri eleştirisi bağlamında yapılan kuramsal çalışma ve uygulamaların genel anlamda bu konulardan uzak olması, çeviri eleştirisinin bilimsel düzlemde ve çok yönlü irdelenemediğinin göstergesidir. Bu açıdan bakıldığında, çeviride neyin, nasıl, kime göre ve niçin eleştirildiği açıkça vurgulanmalıdır. Aksi durumda, yapılan eleştiriler mikro düzlemde kalacak ve kaynak metin odaklı olmanın ötesine geçemeyecektir. Eşdeğerlilik, uygunluk, işlevsellik, kaynak ve erek odaklılık gibi birçok kavram göreceli olduğundan, çeviri eleştirisi alanında sürdürülen tartışmaların bitmemiş olması doğaldır. Ancak çeviri eleştirisi alanında kuramsal düzlemde ve uygulama alanında yapılan farklı çalışmaların artmasıyla, çeviri eleştirisine ilişkin bazı kavram ve ölçütlerin zamanla keskinleşeceği ileri sürülebilir. Bu çalışmada, çeviri eleştirisinde oluşturulan farklı modellerin tarihsel ve kuramsal gelişimini irdelerken çeviri eleştirisinde kullanılan kavramların nasıl biçimlendiğini ve değiştiğini göstermeyi amaçlamaktayız. Buna bağlı olarak, özellikle yirminci yüzyılın ortalarından itibaren çeviribilimde oluşturulan yeni paradigmalarda çeviri eleştirisine nasıl yansıdığı ele alınırken genel anlamda eleştirel yaklaşımların kültürel ve pragmatik nedenlerden dolayı kaynak metinden erek metin odaklılığa doğru yönelimi güçlendirdiği görüşü savunulacaktır. Dolayısıyla çeviri eleştirisi geleneğini derinden etkileyen, kutsal metinlerin çevirisi gibi önemli olguları da göz ardı etmemeye çalışacağız.

Bilindiği gibi, geçmiş insanlık tarihi kadar eski olan çeviri edimi, günümüze kadar yazın bilim, dil bilim ve din bilim gibi farklı alanların etkisi altında yardımcı bir araç olarak ele alınmıştır. Buna bağlı olarak, eleştirilerde ölçüt alınan değer ve kurallar da genellikle bu alanlar tarafından belirlenmiştir. Bu çerçevede içerisinde, yirminci yüzyılın ortalarına kadar çeviri eleştirisini irdelerken bu eleştirilerde hangi ölçütlerin egemen olduğuna bakmak gerek. Burada çevrilen metinlerin niteliklerine göre iki farklı ölçütten söz edilebilir. Metinleri, sanatsal değeri ön planda olan yazınsal metinler ile aktarılan bilgiye göre değerlendirilenler olmak üzere genel anlamda ikiye ayırmak olasıdır. Her ne kadar bu ayırım çok genel bir niteliğe işaret etse de, çeviri eleştirisinde metin türüne bağlı yaklaşımların temel alınabileceği söylenebilir. Ancak yazınsal ve bilgi içerikli metinlerin de kendi içinde farklı nitelik ve işlevlere göre ayrıldığı göz önünde bulundurulmalıdır. Örneğin; tiyatro, şiir ve anlatıyı konu edinen yazınsal metinlerde aynı çeviri eleştirisi yaklaşımını savunmak ne kadar yanlışsa, hukuk, resmî yazışma, anlaşma, reklam gibi içerik odaklı metinleri çeviri açısından tek bir ölçüte göre değerlendirmek de doğru olmaz. Kurgusal niteliği ön planda olan yazınsal metinlerde çevirmenlerin, somut olguları yansıtan bilgi içerikli metinlere göre daha 'serbest' bir çeviri yaklaşımı izlemeleri, dolaylı olarak

yazınsal metinlerin çevirisinde uygulanan eleştirilerin de daha göreceli olmasına yol açmıştır. Eleştirilerin göreceliği, yazınsal metinlerin değerlendirilmesinde dilsel göstergeler açısından bağlayıcı bir yapı/ölçüt oluşturmayı engellemektedir. Yazınsal metinlerin çevirilerinde karşılaşılan, ekleme, çıkarma, açıklama, yorumlamalar genellikle olağan karşılanırken, bilgi odaklı olan metin türlerinde daha dikkatli davranılması, bu metinlerin somut bir ‘gerçeği’ yansıtmalarından kaynaklanmaktadır. Oysa yazınsal metinlerde bilgiden çok, kaynak metnin biçiminin, ‘ruhunun’ ne kadar ‘sadık’ ya da ‘iyi’ yansıtılabildiği, uzun süre eleştirilerin konusu olmuştur. Bu çerçevede, çeviride kaynak metnin okurda yarattığı etkiyi erek dilde koruyup koruyamadığı belirleyici etken olmuştur. Ancak burada etki kavramının da göreceli bir anlayışın sonucu olması, daha açık bir söyleyişle, çeviride etkinin okura, kaynak ve erek metne göre değişebilmesi, bu ölçütün de çeviri eleştirisi bağlamında tanımlanmasını zorunlu kılmıştır. Çevrildiği dile göre farklı bir kültürün ürünü olan bir metnin erek okur üzerinde aynı/benzer bir etkiyi sağlamasını beklemek son derece yanlıştır. Ne var ki çeviri tarihine bakıldığında, çeviride benzer bir etki yaratmanın eleştiri açısından bir başarı ölçütü olarak kabul edilmesi gerektiği görüşü, özellikle Aydınlanma döneminden başlayarak sık sık karşılaşılmaktadır. Buna karşın, etkinin nasıl ve kime göre tanımlandığı, daha açık bir söyleyişle, etki adı altında ne anlaşıldığı açık biçimde belirtilmemektedir.

2. Çeviri Eleştirisine Tarihsel Bakış

Yazınsal metin çevirilerinde ‘nesnel’ bir eleştiri ölçütünün olmasının en önemli nedenleri, bu tür metinlerin çok anlamlı, yoruma açık, estetik değeri yüksek, karmaşık yapıya olması ve biçimsel açıdan sınırlandırılmayan, dile/kültüre/tarihe özgü etmenlerin etkisinde yazılmasıdır. Bu tür metinlerin çeviri eleştirilerinde, öznel değerlendirmelerin ötesine gidilememesi, bu metinlerin soyut/göreceli niteliğinin bir sonucudur. Wolfram Wilss’in haklı olarak altını çizdiği gibi, yirminci yüzyıla kadar çeviri biliminin gelişmemesi; çeviride ‘serbestlik’ ve ‘bağlılık’ gibi öznel tartışmaların bir sonuç vermemesi ve çevirinin soyut/felsefi düzlemde kalmasıyla açıklanabilir. (Wilss, 1977, 8) Çeviri eleştirisindeki yaklaşımları genel olarak üçe ayıran Juliane House, benzer bir yaklaşıma işaret ederek yirminci yüzyıla kadar çeviri eleştirisine ilişkin yazar ve felsefecilerin öznel ve sezgisel biçimde dile getirdikleri görüşleri ‘düşünsel’ (mental) yaklaşım bağlamında ele almakta. (House, 2002, s. 101) Dizgesel ve yöntemsel olmayan bu yaklaşımlar, çeviri eleştirisinin bilimsel bir alt yapıya kavuşmasını sağlamamıştır. Çünkü sınırlı sayıda yapıtların çevirisinden yola çıkan bu yaklaşımlar, birkaç kuralı içeren yüzeysel yargıların ötesine geçememiştir.

Çeviri eleştirisini kendi sınırları içerisinde ele alıp çeviri tarihi boyunca gündemden düşmeyen, bazen şiddetli tartışmalara da neden olan önemli bir olgu da, dinî/kutsal metinlerin çevirisi olmuştur. Yazınsal metinlere göre kaynak metne sıkı sıkıya ‘sadık’ kalmanın zorunlu olduğu kutsal metinlerde, ‘sözcük sözcüğe’ çeviri anlayışı, on altıncı yüzyılda Martin Luther’in İncil çevirilerine kadar egemen olmuştur. Bazı dönemlerde çevrilmesi bile yasak olan ve sıkı bir denetim altında gerçekleşen kutsal metin çevirilerinde, kendileri de din görevlisi olan çevirmenlerden mümkün olduğunca kaynak metnin dışına çıkmaması beklenmekteydi. Bu görüşler ışığında, çeviri tarihinde uzun bir dönemi kapsayan bu tür metinlerin çevirisine yönelik yapılan eleştirilerin daha çok sınırlı bir kesimi ilgiledirmesi ve metinden çok sözcüğe odaklanması, ayrıca yazınsal çeviriye oranla daha dizgeli olması nedeniyle, bu çalışmaların çeviri eleştirisinin gelişmesine fazlaca bir katkı sağladığı söylenemez. Ancak yirminci yüzyılda kutsal kitapların çevirisini temel alarak Eugene A. Nida’nın her şeye karşın çeviri eleştirisi bağlamında çeviriye bazı ölçütler getirdiği görülmektedir. Örneğin Nida, erek/alıcı okurunun kutsal metinleri daha iyi anlamalarını sağlamak amacıyla, bu tür metinlerin erek kültüre uyarlanmasında ‘devingen eşdeğerlik’ ölçütünü ortaya atmıştır. Burada çevirilerde kullanılan dilsel göstergelerin, anlamsal ve işlevsel bir biçimde kaynak metindekilerle eşdeğer olması için, değişebileceği görüşünü ileri süren Nida, kutsal metinlerin çevirisine yönelik yapılan eleştirilerde dilsel eşdeğerliliğin yerine, çevirinin erek okurda kaynak okurunkine benzer bir etkinin yaratılmasının gerekliliğini vurgulamıştır. Nida/Taber’in kutsal metinler için öngördüğü bu yaklaşım, hiç kuşkusuz çeviribilimcileri de etkilemiştir. Özellikle ileride de görüleceği gibi, çevirinin, okur üzerindeki etkisinden yola çıkan erek odaklı yaklaşımlarda Nida’nın görüşlerini göz ardı edemeyiz.¹ Çünkü Nida/Taber’in “kültürel çeviri” (akt. Bengi-Öner, 1999b, s. 116) kavramının, özellikle çeviriyi kültürler arası iletişimsel bir edim olarak gören Vermeer’in yaklaşımıyla örtüşmesi, bunun en belirgin göstergesidir. House, Nida’nın görüşlerini, çeviri eleştirisinde ‘düşünselin’ dışında kalan ‘etki odaklı’ yaklaşım açısından değerlendirmesinin nedenini, okurda belli bir etki yaratmayı amaçlayan kutsal metinlerin çevirisinde bazı davranışsal sonuçlar gözletilmesine bağlamaktadır. (House, 2002, s. 101) Buradan da anlaşılacağı gibi, çevirinin erek okurda istenilen davranışa neden olması, çeviri eleştirisi açısından erek okurun metne karşı göstereceği tepkinin ölçüt olarak alındığı anlamına gelmektedir. Bu tepki ve davranışın erek okurda sağlanması için kaynak metnin erek kültürün süzgecinden geçerek yerelleştirilmesi zorunludur. Bu çerçevede, bu tür metinlerin çevirisinde kaynak metnin

¹ Nida konusunda daha ayrıntılı bilgi için bkz. Nida, 1975, ss. 124-135; Stolze, 1993, ss. 79-85.

yüzeysel yapısındaki dilsel göstergelerin çeviri eleştirisinde ölçüt alınmayacağı sonucunu doğurmaktadır.

Çeviri eleştirisi bağlamında kutsal metinlere göre öznel görüşlerin daha çok egemen olmasından dolayı ‘dokunulmazlık’ konusunda daha esnek olan yazınsal metinlerde çeviri eleştirisine ilişkin tartışmaların ‘açık’ biçimde sürdürüldüğü görülmekte. Yazınsal metin çevirilerinin doruğa ulaştığı Romantik dönemle birlikte çeviri eleştirisi alanındaki söylemlerin artmaya başlaması bir rastlantı değildir. Bu dönemde çoğu yazarların ilgi alanına giren çeviri olgusu, bir yapıtın birden çok çevrilmesini de beraberinde getirmiştir. Bu alandaki çalışmalar, çeviriler arasında yapılan karşılaştırmalarla çeviri eleştirisi söyleminin gelişmesine zemin hazırlamıştır.² Bu dönemde çeviri tarihine damgasını vuran ve çeviriye ilk kez kapsamlı biçimde bir araştırma nesnesi olarak bakan Friedrich Schleiermacher olmuştur. 1813 tarihinde Berlin’deki Bilim Kraliyet Akademisi’nde işlediği ders için kaleme aldığı “*Über die verschiedenen Methoden des Übersetzens*” (Çevirinin Farklı Yöntemleri Üzerine) adlı çalışmasında³ Schleiermacher, daha çok yazınsal metinleri odak alarak iki farklı yaklaşımın çeviride geçerlilik taşıdığını vurgularken, çevirmenin bu iki yaklaşımdan birini seçerek çevirinin niteliği konusunda karar verdiğini belirtir. Schleiermacher, çevirmenin, çevirinin daha kolay anlaşılması, benimsenmesi için çeviri metnini erek okura götürebileceği, başka bir söyleyişle, onu ‘yerelleştirebileceği’ gibi, okuru metne götürerek onu ‘yabancılaştırabileceğine’ de işaret eder. (Schleiermacher, 1985, s. 47) İkinci yolu yeğleyen Schleiermacher, çevirmenin alacağı kararlarda dolaylı olarak bilinçli davranması gerektiğinin altını çizmektedir. Çeviride yabancılığı temel alan Schleiermacher’ın

² Bu dönemde Alman yazarlarından Schiller, A.W. Schlegel, F. Schlegel, Tieck ve 19. yüzyılın sonlarında Stefan George gibi farklı yazarlar Shakespear, Baudelaire ve Dante’yi çok kez çevirerek eleştiride karşılaştırmalı çalışmalara zemin hazırlamışlardır. Yapılan çeviriler konusunda daha ayrıntılı bilgi için bkz. Wuthenow, 1969, ss. 72-150.

³ Schleiermacher’den önce de çeviri eleştirisine yönelik farklı yaklaşımlar ileri sürülmüştür. İlk çeviri kuramcılarında olan Farnsız Etienne Dolet 1540’ta çevirmenin kaynak metni nasıl daha iyi çevirebileceğine ilişkin, anlamın tam olarak verilmesi, iki dile de egemen olunması, sözcük sözcüğe çevrilmemesi, günlük dilin yeğlenmesi, doğru sözcüklerin seçilmesi gibi genel bazı kurallara işaret etmiştir. (Bengi-Öner, 1999b, s. 113) Benzer biçimde 17. yüzyılda Dryden, 18. yüzyılda Goethe, A. W. Schlegel, Novalis, 19. yüzyılda Tytler, çeviri ediminde uyulması gereken kuralları ve çeviride farklı yaklaşımları vurgulamak amacıyla bazı sınıflandırmalar yapmışlardır. Çeviri biliminde ancak 1970’ten sonra çeviri eleştirisinin görev ve amaçlarına olan ilgi artırmıştır. Alman yazarların çevirideki sınıflandırmaları hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. Huyssen, 1969; Störig, 1985.

yaklaşımı, çeviri eleştirisi açısından kesin çizgilerle belirlenmiş olan sınırlı bir bakış açısını yansıtmaktadır. Schleiermacher'ın çeviri edimine yönelik bazı tanımlamalar yapması, çevirinin bilimsel bir nitelik kazanması için atılan ilk ciddi adımlardan biridir. Bu adımlar aynı zamanda çeviri eleştirisinde farklı ölçütlerin alınabileceği anlayışını da beraberinde getirmiştir. Sözgelimi, bir çeviride 'yabancılaşmanın' ya da 'yerelleştirmenin' hangi ölçütlerle ve nasıl yapıldığı, yazınsal bir çevirinin kaynak metnin sanatsal değerini nasıl yansıttığı, yazarın biçiminin erek metne nasıl yansıtıldığı, kaynak metnin 'ruhunun' çevirideki önemi gibi konular, çeviri eleştirisi alanında ölçütlerin tartışılmasına yol açmıştır. Ancak Schleiermacher'ın başlattığı tartışmalar uzun bir süre geliştirilmediğinden ne çeviri bilim, ne de çeviri eleştirisi alanında ilerlemeler gösterilememiştir. Çeviri tarihine genel anlamda bakıldığında, çeviri konusunda yapılan tartışmalar, genellikle çevirilerin kaynaklarına uygunluğu bakımından ne kadar 'doğru' ya da 'yanlış' yapıldığına ilişkin açıklamalardan oluşmaktadır. Genel ilkeler/kurallar ortaya koyan ve öznel görüşlerin ötesine gidemeyen bütün bu tartışmalar, kuramsal/bilimsel temele dayanan bir eleştiri geleneğinin çeviribilimde oluşmasını sağlayamamıştır.

3. Çeviri Eleştirisinde Bilimsellik Arayışı

Çeviri eleştirisine duyulan ilgi, yirminci yüzyılda dil bilimsel yaklaşımların çeşitlilik kazanmasıyla artmıştır. Özellikle karşılaştırmalı dil bilimsel alanda yapılan çalışmaların yanında yabancı dil öğretiminde çevirinin yardımcı bir araç olarak değerlendirilmesi, çeviri eleştirisine yönelik nesnel bazı ölçütler oluşturma çabalarını daha da yoğunlaştırmıştır. Her ne kadar dil bilimciler, çeviribilimi özerk bir alan olarak görmeseler de, çeviri edimini kendi dil bilimsel çalışmaları açısından kullanmışlardır. Çeviri eleştirilenlerinin, gelişmekte olan bir bilim dalı olan çeviri biliminin kendi söylem ve sınırlarını oluşturmadan önce kendisine yakın olan dil biliminin kavram ve ölçütlerini çeviri eleştirisine ilişkin çalışmalarda kullanmaları doğaldır. Yazın alanına oranla daha somut ölçütleri olan dil bilimin, çeviri bilimin ve onun bir alt alanı olan çeviri eleştirisinin 'bilimsel' bir nitelik kazanmasında daha çok ön plana çıktığı görülmektedir.⁴ Çeviri bilim ile ilgilenen ve daha çok dil bilimsel bir alt yapıya sahip olan Reiss ve Nord⁵

⁴ Dil bilimin çeviri bilim üzerindeki etkileri konusunda bkz. Aksoy, 2002, ss. 21-29; Kıran, 2001, ss. 299-314.

⁵ Nord, Reiss'in dil bilimsel çeviri eleştirisinin ölçütlerini geliştirerek çeviri eleştirisini iletişimsel ve işlevsel bir düzleme oturtmaktadır. Çeviri eleştirisi bağlamında 'Textanalyse und Übersetzen' adlı kitabında da belirttiği gibi, önemli olan eleştiride hata çözümlemesi yapmak değil, çevirinin erek dilde istenilen görevi yerine getirip getirmemesidir. (Nord, 1995, s. 191) Bu açıdan

gibi kuramcılar, Bühler'in modelinden yola çıkarak çeviri eleştirisi için somut ölçütler belirlemeye çalışmışlardır. Çeviri eleştirisinde özellikle metin türünü temel alan Katharina Reiss, Bühler'in modelini⁶ "*Möglichkeiten und Grenzen der Übersetzungskritik*" (*Çeviri Eleştirisinin Olanakları ve Sınırları*) adlı kitabında çeviri kuramı bağlamında geliştirir. Erek dil odaklı bir çeviri eleştirisine karşı olan Reiss, metinleri türlerine ve gördükleri işlevlere göre sınıflandırarak onları genel anlamda dörde ayırmaktadır. Bilginin belli kalıplar çerçevesinde aktarılmasından dolayı hedef dile yönelik olan metinleri, 'içerik odaklı' (inhaltsbetont); estetik değerlerin belirleyici olduğu ve 'ne'den çok 'nasıl' anlatıldığıнын ön planda olduğu yazınsal metinleri 'biçim odaklı' (formbetont); alıcıda belli tepkiler uyandırmak amacıyla çeviride alıcıyı etkilemeye yönelik olan reklam, propaganda, afiş gibi metinleri 'çağrı odaklı' (appellbetont); son olarak ise, çağın gereği olarak artan televizyon, tiyatro gibi farklı alanlarda karşılaşılan metinleri 'işitsel-araçsal odaklı' (audio-medial) metinler olarak sınıflandırmaktadır. (Reiss, 1986, ss. 34-51) Reiss'in yaklaşımını temel alarak eleştirmenin çevrilen metnin türüne, işlevine ve dilsel niteliklerine bakarak ona göre bir eleştiri yaklaşımı izlemesi beklenmektedir. Sözelimi, içerikli odaklı bir metin eleştirilecekse içeriğin iki metinde de örtüşmesi; biçim odaklı bir metin irdelenecekse, biçim, biçem ve estetik etkinin benzer olması; çağrı odaklı bir metinde ise metnin alıcıda aynı etki ve tepkiye yol açması belirleyici olmalıdır. (Reiss, 1986, s. 52)

Reiss, metinleri işlevlerine göre sınıflandırırken bazı ölçütlerin dikkate alınması gerektiğini de vurgulamaktadır. Diller arasındaki eşdeğerlilik ilişkisinin tanımlanabilmesi için Reiss, metinlerin 'dil içi' ve 'dil dışı' etmenlerinin saptanması gerektiğinin altını çizmektedir.⁷ Bir yapıtı çevirmek ve bir çeviriyi eleştirmek için öncelikle bu etmenlerin kaynak metinde çözümlendikten sonra erek metinde ne kadar gözetildiği ya da gözetilmesi gerektiği belirlenmesi gerek. Ancak bu yolla çevirmenin kaynak metinden ne oranda saptığına bakarak, almış olduğu olası kararları eleştirmek/değerlendirmek 'nesnel' bir yaklaşımın sonucu olarak görülebilir. Ölçütlere göre yapılacak bir çeviri eleştirisi aynı zamanda çevirmenin dilsel tercihleri, konuya egemen oluşu, erek dili ne oranda yetkin biçimde kullanabildiği, yapıtı nasıl yorumladığı konusunda önemli bilgileri sunabilir.

bakıldığında, Nord'un çeviride işlevsel bir yaklaşım sunan Vermeer ile aynı görüşü paylaştığı söylenebilir.

⁶ Bühler'in dil bilim alanı için 1934 yılında ortaya attığı 'Organon Modeli'nde, dili işlevsel açıdan anlatım (Ausdruck), betimleme (Darstellung) ve çağrı/seslenme (Appell) olmak üzere üçe ayırmaktadır. (Göktürk, 1986, s. 23)

⁷ Reiss, anlama, sözcüğe, dilbilgisi kurallarına, biçeme bağlı etmenleri 'dil içi'; duruma, konuya, zamana, yere, alıcıya, konuşmacıya, duygusal etmenleri 'dil dışı' olarak tanımlamaktadır. (Reis, 1986, ss. 69-88)

Reiss, bir çevirinin güvenilirliği ve doğruluğu için nesnel ölçütleri ön plana çıkarmasıyla çeviri eleştirisini kanıtlamaya/gerekçelendirmeye dayalı bilimsel bir yöntem yaratma anlayışı sergilemektedir. Çünkü bilimsel bir temele dayalı olan bir çeviri eleştirisinin amacı, Reiss'a göre "Erek metinde önerilen çeviri çözümlerinin saptanması, betimlenmesi ve değerlendirilmesi salt özel görüşlere değil, gerekçelere dayalı ve nesnel biçimde denetlenebilir."⁸ (akt. Kaindl, 1998, s. 373) olmalıdır.

Çeviri eleştirisinde kaynak ile erek metinlerin niteliklerini temel alan Nord, Koller, Wilss, House gibi çeviri kuramcılarının da Reiss ile benzer biçimde 'çeviri karşılaştırmasına' dayanan metin çözümlerinden yola çıktıkları görülmektedir. Christiane Nord bu bağlamda, çeviri eleştirisinde karşılaştırmanın gerekliliğini vurgulayarak çevirmenin çevirisi hakkında bir ön söz ya da son söz yazmasının, eleştiriye ilişkin belli ölçütlerinin bulunmasının çevirinin değerlendirilmesi için kaçınılmaz olduğu görüşündedir. (Nord, 1995, s. 189) Bu çerçevede, Werner Koller iki metni karşılaştırırken Reiss'ten farklı olarak kaynak metinde bulunan eşdeğerliliği; niteliklerine ve işlevlerine göre düz anlamsal (denotativ), yan anlamsal (konnotativ), metin kuralları açısından (textnormativ), pragmatik ve biçimsel-estetik olarak beşe ayırmaktadır. (Koller, 1997, ss. 228-265) Çeviri eleştirini, önce bu eşdeğerlilikleri, kaynak metindeki önemine göre saptandıktan sonra erek metinde bunların hangi oranda gözetilip gözetilmediğine bakmalı ve buna göre eleştirel bir yaklaşım izlemesi gerek. Her iki metin arasındaki eşdeğerlilik değerlerinin birbirine yakın olması, çevirinin olumlu anlamda eleştirilmesine neden olacaktır. House, 'dizgesel-işlevsel model'inde (systematisch-funktionales Model) karşılaştırmadan farklı olarak eleştiride erek metnin işlevine göre bir değerlendirmeyi savunmaktadır. Kaynak ile erek metin arasındaki eşdeğerlilik ilişkisini House, kaynak metindeki anlamsal, pragmatik ve metinsel anlamların eşdeğer biçimde korunmasına göre tanımlamaktadır. Çeviri eleştirisinde kaynak metne göre irdelenen eşdeğerliliği ortaya çıkarabilmek için, belli bir ortamsal bağlam içerisinde yaratılan kaynak metnin işlevinin çeviride de korunmasını House, 'işlevsel eşdeğerlilik'⁹ olarak adlandırmaktadır. (House, 2002, s. 103) Eşdeğerlilik bağlamda 'covert' (kapalı) ve 'overt translation' (açık) çeviri olmak üzere iki farklı kavramı ortaya atan House'a göre¹⁰ 'kapalı' çeviride, kaynak metin

⁸ Kaynağı Türkçe olmayan doğrudan alıntıların çevirileri tarafımdan yapılmıştır.

⁹ 'İşlevsel eşdeğerlilik' kavramı, daha önce Waard ve Nida tarafından 'devingen eşdeğerlilik' yerine kullanılmıştır. (Koller, 1997, 192)

¹⁰ House'nin da altını çizdiği gibi, içerikleri bakımından yeni olmayan bu kavramlar, Schleiermacher'in 'yabancılaştırıcı' ve 'yerelleştirici' çeviri ile benzerlikler taşımaktadır. (House, 2002, s. 105) Toury'nin kaynak kültür normlarının egemen olduğu çevirileri 'yeterlilik', erek normlarının egemen olduğu çevirileri

‘yerelleştirilerek’ çevrildiğinden, başka bir söyleyişle, çeviride erek kültürün değerleri, ‘söylem dünyası’, alıcıya doğrudan seslenme ön planda olduğundan, kaynak metinden sapmalarla daha çok karşılaşmaktadır.¹¹ Buna karşın, ‘açık’ çeviride, kaynak metnin işlevi korunmadan alıcıya ve onun kültürüne yabancı olan değerler/göstergeler değiştirilmeden yansıtılmaktadır. (House, 2002, ss. 106-107) Çeviri eleştirisi açısından bakıldığında, eleştirmen nasıl bir eşdeğerliliğin ölçüt alınması gerektiğine karar vermeden önce, çevirinin ‘açık’ mı, yoksa ‘kapalı’ mı olduğuna bakıp çeviride kaynak metinden ne oranda ve nasıl sapıldığını/uzaklaşıldığını ya da korunduğunu irdelemelidir. Dolayısıyla çevirideki eşdeğerliliğin niteliği, çeviri eleştirisinde alınan ölçütlerin de değişmesine neden olmaktadır.

Magret Ammann “*Anmerkung zu einer Theorie der Übersetzungskritik und ihrer praktischen Anwendung*” (*Çeviri Eleştirisinin Kuramı Üzerine Görüşler ve Bunun Pratik Olarak Uygulanması*) adlı makalesinde kaynak ve erek metin arasında var olan ‘yakınlık’, ‘bağlılık’ gibi ilişkilerin göreceli olduğunu vurgulayarak çeviri eleştirilerinde metinlerin dışında okurun önemine işaret etmektedir. Umberto Eco’nun yazın alanında ileri sürdüğü okur odaklı yaklaşımı benimseyen Ammann, her metni biçimlendiren tarihsel ve sosyal koşulların ortam ve zaman açısından yinelenemezliğinin çeviri için de söz konusu olduğunu ileri sürerek çevirilerin kendi koşulları içerisinde ele alınıp okur tarafından nasıl alımlandığının eleştiri açısından önemli olduğu görüşündedir.¹² (Ammann, 1990, ss. 218-219) Bu çerçevede Ammann, çeviri eleştirisinde ‘scans’

ise ‘kabul edilebilir’ biçimindeki tanımlamaları da bu bağlamda ‘açık’ ve ‘kapalı’ çeviri yaklaşımıyla örtüşmektedir. (Touy, 2004, s. 237)

¹¹ House, ‘kapalı’ çevirilerin küreselleşme sürecinin bir sonucu olduğunu savunmaktadır. (House, 2002, s. 107) Küreselleşen dünyanın vazgeçilmez iletişim araçlarından biri olan çevirinin uluslararası ticaretin genişlemesi nedeniyle farklı kültürlerdeki alıcılara seslenmesinin zorunlu olmasının yerleşmeyi kaçınılmaz kıldığı söylenebilir. Bu çerçevede, çevirilerin etkiye dayalı olan işlevsel değerinin artması, ‘kapalı’ çevirilerin daha çok yeğlenmesine yol açmıştır.

¹² Ammann’ın bu bağlamda, çeviri eleştirmeninin de nihayetinde erek kültüre bağlı bir okur olduğunun altını çizmesi, (Ammann, 1990, s. 213) çeviri eleştirisinde özel değerlendirmelerin ve kişisel beğenilerin/tercihlerin de göz ardı edilmesi gerektiği sonucunu doğurmuştur. Eleştirel düzlemde irdelenen bir yapıtta olumlu ya da olumsuz anlamda belli niteliklerin ön plana çıkarılması, bunun en belirgin kanıtıdır. Sözgelimi, çok iyi bildiği bir yazarın çevirisini irdeleyen bir eleştirmen, çeviride kaynak yazara özgü olan anlatımın sağlanıp sağlanmadığına bakarken, yazarı iyi tanımayan bir eleştirmen, çeviride akıcı bir dilin kullanılıp kullanılmadığına ve kaynak metnin yüzeysel yapısının ne oranda yansıtıldığına dikkat edecektir.

(sahneler) ve ‘frames’ (çerçeveler) modelini ölçüt almaktadır.¹³ Scane (sahne), bireyin kafasındaki imgeleme işaret etmesine karşın, frame (çerçeve), bireyin kafasındaki bu scane’ni yazılı ya da sözlü olarak dile getirmesidir. Bu açıdan bakıldığında, bir metnin farklı kişi, ortam ve zamanda alımlanması, farklı düzlemde scane’lerin olduğu anlamında gelmektedir. Ammann çeviri eleştirisi bağlamında dört farklı scane’nin olduğunu belirtmekte: Bunlar, kaynak yazarın, çevirmenin kaynak metni alımlamasındaki, çevirmenin erek okura aktarmak istediği ve erek okurun ‘scane’i olarak birbirinden farklı alımlama biçimlerinden oluşmaktadır. (Ammann, 1990, s. 226) Çeviri eleştirmeni, farklı düzlemlerdeki ‘scane’leri göz önünde bulundurarak irdeleyeceği konuya ve sesleneceği kitleye göre onları belli bir önem sırasına koyabilir, böylece çevirmenin hangi scane üzerinde odaklandığını da ortaya çıkarabilir. Çeviri eleştirisinde kaynak ile erek metnin karşılaştırılmasının gerekliliğine değinen Ammann, temel alınan ölçütlerin durağan olamadığının, bunların da zamanla değişime uğradığının altını çizer. Karşılaştırmalı çeviri eleştirisi yaklaşımında, savunulan metne bağlılık ya da yazarın biçimini, yazınsal niteliklerini, niyetini koruma anlayışı, kültür odaklı yaklaşımların sonucunda esnek bir yapıya kavuşmuştur. Bütün bu yaklaşımlar, çeviri kuram ve eleştirilerinde kaynak odaklılıktan erek odaklı yaklaşıma yönelmeyi, erek odaklılığın gittikçe daha çok geçerlilik kazanmasını kaçınılmaz kılmıştır.

4. Erek Odaklı Yaklaşıma Göre Çeviri Eleştirisi

Çeviri eleştirisinde karşılaştırma yöntemini benimseyen kuramcılar, ister kaynak, ister erek metinden yola çıksınlar, temel olarak kaynak metni ve ona öykünmeyi ölçüt aldıklarından dolayı, eleştirilerde hata çözümlemeyi belirleyici duruma getirmişlerdir. Bu da doğal olarak bu kuramların ‘kaynak odaklı’ olan çeviri eleştirisi açısından ele alınmasına neden olmuştur. Çeviri eleştirisinde kaynak metinlerin çıkış noktası olması, bu yaklaşımı savunan kuramların eleştiride durağan/sabit ölçütlere göre hareket ettikleri anlamına gelmektedir. Bengi-Öner’in “*Çeviri Eleştirisi Bağlamında Eleştirel Bilincin Oluşması ve Eleştiri, Üst-Eleştiri, Çeviribilim İlişkileri*” adlı makalesinde haklı olarak işaret ettiği gibi,

“süreç-ağırlıklı, kaynak-odaklı ve kuralcı kuramlar çerçevesinde yapılan çeviri eleştirisinde, eleştirmen çeviri gerçekleriyle hiçbir bağı olmayan eleştirel görüşlerini ve beğenisini adeta çeviride ulaşılması mümkün ve değişmez özellik gösteren bir düzey varmışçasına (...) sunmakta.” (Bengi-Öner, 1999b, s. 117)

¹³ Fillmore tarafından ileri sürülen ‘scene’ genel anlamda ‘dil verileri’, ‘frame’ ise, bu verilerin/çerçevelerin bellekteki dil dışı bağlantı ve çağrışımlardır. (Bengi, 1992, s. 355)

Yirminci yüzyılın ikinci yarısında çeviribilimde bir paradigma değişimine yol açan Vermeer, Even-Zohar, Toury gibi bazı kuramcıların, çeviri kuram ve eleştirisinde kaynak metni temel alan yaklaşımlardan farklı olarak yeni ölçütler ortaya koymaya çalıştıkları görülmektedir. Her ne kadar bu kuramcılar arasında belirgin farklar olsa da, çeviri yaklaşımlarında ortak bir görüşte birleştikleri söylenebilir. Bu ortak görüş, çeviride kaynak metnin değil, erek metnin belirleyici olmasına dayanmaktadır. Çeviri eleştirisindeki yaklaşımları genel bir başlık altında toplayan House'un Vermeer'i 'etki odaklı', Toury'yi 'metin odaklı' (House, 2002, s. 102) bir yaklaşım içerisine yerleştirmesi, tartışmaya açık bir konudur. Çünkü çeviride erek kültürden yola çıkan bu kuramcıların, çeviride farklı yollar izleseler de, temelde çeviriye erek kültür açısından yaklaşımları, onların bu açıdan da ele alınabileceği sonucunu doğurmaktadır.¹⁴ Bu bağlamda, erek metnin çeviri kuramlarında belirleyici olması, çeviri eleştirisini nasıl etkilemiştir, sorusu akla gelmekte. Metin odaklı çözümlenmeden yola çıkan çeviri eleştirilerinin kaynak metin kadar erek metni de irdeledikleri daha önce vurgulanmıştı. Burada birbirinin karşıtı olan iki bakış açısı arasındaki fark nereden kaynaklanmaktadır? Genel anlamda bakıldığında, bu farkın, çeviriyi biçimlendiren normların kaynak kültür yerine erek kültür tarafından belirlenmesinden kaynaklandığı söylenebilir. Çünkü bu kuramlarda çevirilerin erek kültürdeki gereksinme ve koşulların sonucunda ortaya çıktığı görüşü egemendir. Bu açıdan bakıldığında, çeviri eleştirilerinde, daha önce ölçüt olarak alınan kaynak metinden çok, erek metni etkileyen normların temel alınması söz konusu olmuştur. Bundan dolayı, erek odaklı çeviri eleştirilerinde sosyo-kültürel, siyasal, ekonomik gibi metin dışı etmenlerin daha çok önem kazandığı söylenebilir. Erek odaklı çeviri kuramlarında altı çizilen konu, çevirilerin erek yazında ve kültürde belli işlevlere sahip olmalarıdır. Bu nedenle, bir çeviri eleştirisi yapılırken çevirinin erek kültürde hangi işlevleri yerine getirdiği sorgulanmalıdır. Bu işlevlerin erek kültürdeki koşullara ve çeviride amaçlanan hedeflere göre değişebilmesi, çeviri eleştirisinde ölçüt alınan değerlerin göreceli bir nitelik kazanmasına yol açmaktadır. Bunun

¹⁴ House'un, 'metin odaklı' çeviri yaklaşımları içerisinde gördüğü Reiss'in dilbilimsel yaklaşımını, Toury'nin Betimleyici Çeviri Çalışmalar'ı ile aynı alt sınıflandırmaya koyması, (House, 2002, s. 102) bir tutarsızlık yaratmaktadır. Çünkü söz konusu kuramcılar, savundukları görüşler nedeniyle birbirinden çok farklıdır. Toury'nin erek metin odaklı irdelemede kaynak metni hesaba katması, onun 'metin odaklı' bir yaklaşım içerisinde görülmesini gerektirmez. Çeviri değerlendirmelerinde metni temel alan yaklaşımların büyük bir oranı kuralcı bir anlayışı benimsemesine karşın, Toury'nin metinden çok, metnin erek kültürdeki konumunu/işlevini ve çeviriyi biçimlendiren normları ölçüt aldığı görülmekte. Kuralcı çeviri yaklaşımları ile betimleyici kuramların farklılıkları konusunda daha ayrıntılı bilgi için bkz. Bengi-Öner, 1995a, s. 18; 1995b, s. 117.

sonucunda, erek odaklı çeviri kuramları doğrultusunda yapılan çeviri eleştirilerinde geçerli olan ölçütlerin değişmez olmadığı vurgulanmış olmaktadır. Erek kültürü temel alan Skopos ve betimleyici kuramlar arasında da hiç kuşkusuz, çeviri eleştirisinde alınan ölçütlere de yansıyan farklılıklar vardır. Bu farklılıkların nereden kaynaklandığına ve bunun çeviri eleştirisi açısından nasıl yorumlanması gerektiğine bakmakta yarar vardır.

Çeviri sürecinin işleyişini odak alan Hans J. Vermeer, ‘Skopos’ çeviri kuramında çeviriyi biçimlendiren kararlardan başlayarak çeviriyi etkileyen ‘özel’ etmenleri göz önünde bulundurmaktadır. Daha açık bir söyleyişle, Skopos kuramında bir çevirinin değerlendirilmesinde, çeviri ediminden önce buna ilişkin alınan kararların da hesaba katılması son derece önemlidir. Dolayısıyla çevirinin yapılış amacının/nedeninin çevirmene ve ona bu görevi veren kişilere/kurumlara bağlı olarak sorgulanması, her çevirinin ösel bazı kararlardan ayrı düşünülemediği anlamını taşımaktadır. Bu kararların çeviri ürününe nasıl yansımaları gerektiği de bu açıdan önemlidir. Bu nedenler, bir çeviri eleştirisi yapılırken öncelikle çevirinin hangi amaçla yapıldığını ve bunun erek kültürde istenilen işlevi yerine getirip getirmediğinin değerlendirmesini ön plana çıkarmıştır. Ancak bir eleştirmenin bunu yapabilmesi için elinde bazı somut ipuçlarının bulunması kaçınılmazdır. Aksi durumda, bir çevirinin hangi amaçla çevrildiğini kestirmek güçleşecektir. Çeviri tarihine bakıldığında, çevirmenlerin genellikle çeviride aldıkları kararları gerekçelendiren açıklamalarda bulunmaları az rastlanan bir olgudur. Eleştirmenin salt erek metinde yapılan değişikliklere bakarak çevirinin amacı konusunda bir yargıda bulunması güçtür.¹⁵ Buna karşın, çeviride dikkati çeken yineleme ve kaynak metne göre farklılıklar, eleştirmene çevirinin amacı ile ilgili bazı ipuçları verebilir. Sözgelimi, bazı bölümlerin çıkarılması, eklenmesi, başlığının değiştirilmesi, belli sözcüklerin/kavramların yeğlenmesi, seçilen yayınevinin nitelikleri, yayın politikası gibi etmenler, eleştirmenin, çevirmenin ‘niyeti’ konusunda bazı bilgilere ulaşmasını sağlayabilir. Eleştirmenin, çeviri ürününün istenilen etkiyi okur üzerinde bırakıp bırakmadığını saptayabilmesi için, çevirinin hangi amaçla yapıldığını önceden bilmesi gerekir. Bu çerçevede, çeviri amacının belirsiz olması durumunda, çevirinin işlevini yerine getirip getirmediği konusunda kesin bir yargıya varmak da olanaksızlaşmaktadır.

¹⁵ Kutsal metinlerin çevirilerinde bu tür açıklamalara daha çok rastlanması, bu metinlerin çevirilerinde yapılan en küçük değişikliklere karşı gösterilen duyarlılıktan kaynaklanmaktadır. Bu tür çevirilerde, çevirmenlerin sorumluluk duygusu içerisinde hesap vermeleri beklendiğinden ve bu çeviriler kaynak metinleri bilen kişiler tarafından okunduğundan, söz konusu çevirilere yönelik eleştirilerin yoğun olması doğaldır. Çeviri tarihinde, kendi çevirilerini haklı çıkarmak ve çeviride alınan kararların gerekçelerini açıklayan Luther ve Hieronymus’un mektupları örnek verilebilir. (Störiğ, 1973, ss. 1-32).

Bunun sonucunda, Skopos kuramında çeviri eleştirisinin sınırlarının elde edilen verilerin azlığı nedeniyle küçültüldüğü söylenebilir.

Skopos kuramının metin odaklı kuramlardan ayrılan en belirgin tarafı, onun çeviri sürecini etkileyen okur ve çevirmene verdiği önemle ortaya çıkmaktadır. Çünkü bu kuramda, çevirilerin amacı ve erek kültürde göreceği işlevi, çeviride ulaşılmak istenen okur kitlesine bağlıdır. Çevirmen ya da ona çeviri görevi veren kişiler/kuruluşlar, hedeflenen okur kitlesinin niteliklerine bakarak buna uygun amacın/işlevin nasıl gerçekleşeceği konusunda bazı kararlar alırlar. Bir çeviriyi değerlendirecek olan eleştirinin öncelikle çevirmenin çeviri edimine başlamadan önce hangi kararları aldığını ya da çeviride hangi kararların etkili olduğunu saptaması gerek. Vermeer, bu bağlamda, bir uzman olarak çevirmenin, çeviri için alınan bireysel ve ortak kararları betimleyen bir ön söz yazmasını savunur. (Vermeer, 1986, s. 150) Oysa çok az sayıda çevirmenin böyle bir yola başvurduğu bilinmektedir.¹⁶ Skopos kuramı bağlamında yapılan çeviri eleştirisinde metinlerden çok, bireysel kararların ölçüt alınması, bu kuramda öznel normların belirleyici olduğunun bir göstergesidir. Dolayısıyla bu kuramda eleştirinin görevleri arasında, çevirmenin ve ona bu çeviri görevini verenlerin biçimlendirdiği normları saptayıp çeviri ürünü ile alınan kararların tutarlılığını irdelemek de yer alır. Bu nedenle, Skopos kuramı açısından yapılan eleştirilerin daha çok ‘olası ilişkiler’ üzerinde durduğu ileri sürülebilir.

Skopos kuramının dışında çeviri eleştirisinde erek odaklı olan diğer yaklaşımlar, Gideon Toury ve Itamar Even-Zohar’ın betimleyici kuramlarıdır. Skopos’tan farklı olarak, Toury’nin *Betimleyici (Deskriptif) Çalışmaları* ve Even-Zohar’ın *Çoğulcu Çalışmalar*’ında (Polysystem Studies) çeviride gözlemlenebilir, “gerçekte olan ilişkiler” (Bengi-Öner, 1999a, s. 18) sorgulanmaktadır. Bu kuramlarda çeviriyi etkileyen tarihsel, kültürel, toplumsal koşulların ön planda olması, çeviri eleştirisinde betimleyici yaklaşımın egemen olmasına yol açmıştır. Bu kuramlarda da Skopos’ta olduğu gibi çeviride hata çözümlenmesine dayalı bir yaklaşım kabul edilmemektedir. Çünkü erek odaklı çeviri kuramlarının temelinde, çevirinin kaynak metne göre farklı olması değil, bu farklılığa yol açan etmenlerin irdelenmesi yatmaktadır. Skopos, çevirinin amacına bağlı olarak bu farklılığı açıklamaya çalışırken, betimleyici kuramlar daha çok çevirinin erek kültürde gördüğü işlevi göz önünde bulundurmaktadırlar. Bunun en belirgin kanıtı, betimleyici kuramlarda, Skopos’a göre ‘bütünsel’ bir yaklaşıma neden olan tarihsel bir bakış açısının odak alınmasıdır. Daha açık bir söyleyişle, betimleyici

¹⁶ Bunun belki de en büyük nedeni, çevirmenlerin genellikle çeviri kuramlarına karşı ilgisiz olmalarıdır. Oysa kuramsal bir birikime sahip olan bir çevirmenin yazacağı bir önsöz, çeviri edimini biçimlendiren etmenler konusunda okurun bilinçlenmesini sağlayacaktır.

kuramlar çeviri ürününü erek kültürdeki genel normlar açısından değerlendirerek, onu toplumsal/kültürel bir olgu olarak neden-sonuç ilişkileri içerisinde ele almakta. Bunun sonucu olarak, eleştiride çevirmen ve okurdan çok, çevirinin yapıldığı kültürdeki zaman ve ortamın etkisi altında biçimlenen normların irdelenmesi gerekmektedir. Örneğin, Çoğuldizge kuramında çevirinin yerel yazın dizgesini etkileme biçimi, onun bu dizgede nasıl bir işlev taşıdığını göstermektedir. Erek yazının sosyo-kültürel, siyasal nedenlerden dolayı değişime/gelişmeye açık ya da kapalı olmasına göre bazı dönemlerde yapılan çevirilerin bu dizgedeki işlevleri de farklılaşabilmektedir. Çeviriler, kimi zaman erek yazındaki normlarla çatışarak ya da onları yönlendirerek yeniliklere yol açmakta, kimi zaman ise normlarla uzlaşarak, onları destekleyerek erek yazında ‘etkisiz’ kalabilmektedir. (Even-Zohar, 2004, ss. 194-200) Baskı rejimlerinin egemen olduğu dönemlerde rejimi eleştiren kitapların yasaklanması ya da çevrilmemesi, buna karşın, var olan rejimi destekleyen yazarların yapıtlarının çevrilmesinin desteklenmesi, bunun en belirgin kanıtıdır. House’un, çeviri kuramında güç dengelerine göre çeviri edimini değerlendiren ve siyasal yönlendirmeleri dikkate alan Even-Zohar’ın betimleyici yaklaşımına benzer yaklaşımları, çeviri eleştirisi açısından eksik görmesinin nedeni, betimleyici kuramların yerel yapıt ile çeviri yapıtı arasındaki ayrımı ortadan kaldırmasıdır.¹⁷ Ancak House’un bu bakış açısının, betimleyici kuramlar bağlamında yetersiz olduğu açıktır. Çünkü bu kuramlar çeviriyi ‘tamamlanmış’ bir ürün olarak gördüklerinden, onun neden kaynağına benzemediğini değil, neden farklı olduğunu açıklamaya çalışmaktadır.

5. Sonuç

Görüldüğü gibi, erek odaklı kuramlarla birlikte, çeviri eleştirisi; kuralcılıktan, değiştirilemez ölçütlerden, öznel yaklaşımlardan kurtularak “nesnellığe ve bilimselliğe doğru önemli bir adım at(mıştır)”. (Bengi-Öner, 1999b, s. 120) Bu açıdan bakıldığında, House’un erek odaklı yaklaşımları, göreceli anlayışları nedeniyle öznel sınırlar içinde değerlendirmesi Bengi-Öner’in görüşüyle çelişmekte. Bu çelişki, değerlendirmelerde alınan ölçütlerin farklı olmasından kaynaklanmaktadır. Erek odaklı kuramlar açısından yapılan çeviri eleştirilerinde betimleyici çalışmaların gerekliliği vurgulanmasına karşın House, metne dayalı olan dil bilimsel çözümleme yönteminin eleştiriye somut/açık veriler sağladığı ve eleştiriye anlamlı kıldığı kanısındadır. (House, 2002, s. 108) Bu nedenle House, sınıflandırdığı çeviri

¹⁷ House, makalesinde Even-Zohar’dan söz etmese de, onun görüşlerini yansıtan konuları, ‘metin odaklı’ yaklaşımların bir alt bölümünde ‘Betimleyici Çeviri Çalışmaları’ ile birlikte ‘postmodern’ yaklaşımlar içerisinde ele almaktadır. (House, 2002, s. 102)

eleştirisi yaklaşımlarından biri olan ‘dil bilimsel’ yaklaşımı kendine örnek aldığına işaret eder. Oysa böyle bir yaklaşım, Fritz Paepcke’nin de altını çizdiği gibi, çeviri eleştirisini anlamlı kılan, farklı çevirilerin niceliksel değil, ama niteliksel olarak birbirinden ne kadar farklı olduklarını göstermeyi (Paepcke, 1994, s. 117) güçleştirmektedir.

Çevir eleştirisinde nesnel bir yaklaşımın sunulması, kaynak metni olduğu kadar erek metni de kapsayan bazı aşamaların dikkate alınmasını gerektirmektedir. Özellikle yirminci yüzyılın ortalarına kadar çeviri kuramcıları tarafından ileri sürülen farklı çeviri eleştiri modelleri genellikle salt kaynak metnin dilsel göstergelerine odaklandıkları için eleştiride ‘hata avcılığı’nın ötesine geçemeyip sınırlı bir yaklaşım sunmuşlardır. Ancak çeviri kuramlarında olduğu gibi çeviri eleştirisinde de erek metnin ön plana çıkmasıyla, metinlerin işlevsel nitelikleri önem kazanmaya başlamıştır. Bu bağlamda, metin dışında bulunan çevirmen, okur, kültürel yapı/farklar gibi etmenler, çeviri eleştirisinin karmaşık bir olgu olduğunu göstermiştir.

Bu çalışmada irdelenen çeviri eleştirisine ilişkin yaklaşımlardan da yararlanarak ve onları geliştirerek beş aşamalı olan yeni bir çeviri eleştirisi modeli önerilmektedir. Metin odaklı çözümlemeyi kapsayan birinci aşamada, eleştirmenin öncelikle kaynak metnin ‘makro’ ve ‘mikro’ yapısını çözümleyerek metni biçimsel ve içeriksel açıdan irdelemesi gerekmektedir. Örneğin metnin çözümleme aşamasında ele aldığı kaynak metni türüne, geleneğine ve yapısına ilişkin sorunsallarla birlikte metinde geçen bütün dilsel ve dil bilimsel yapıları gözden geçirmelidir. Birinci aşamaya göre daha soyut ve bütüncül bir nitelik taşıyan ikinci aşamada, metinde doğrudan dile getirilmeyen ancak metnin anlamını etkileyen kültürel, toplumsal, bireysel ve tarihsel etmenler ortaya konmalıdır. Okurun genel kültür düzeyine olduğu kadar ön bilgisine de yönelik olan bu tür etmenler, yazarın metinde doğrudan ya da dolaylı olarak yaptığı göndermeleri içermektedir. Bu göndermelerin yoğunluğu, metnin türüne ve konusuna göre değişebilmektedir. Sözelimi, yazınsal bir metni ‘doğru’ yorumlayabilmek için metin dışında bulunan göndermeleri bilmeden metni anlamak olası değildir. Bu tür metinlerde yazarın dünya görüşü, yazınsal biçimi, yaşadığı dönemi ve onu etkileyen olgulardan oluşan etmenler son derece belirleyici olmaktadır. Buna karşın, teknik ya da kullanmalık metinlerde (Gebrauchtstexte), bilgi aktarımı ve nesnellik anlayışı egemen olduğundan dil dışı gönderme ve göstergelerin oranı düşüktür. Çeviri eleştirmeni, bilgi odaklı metinlerde metnin biçiminden çok, içeriğini temel alıp bunu kaynak metinde kullanan çevirmenlerin terim, kavram ve tanımlamaların doğru/aslına uygun olarak çevrilip çevirmediğini gözden geçirmekle yükümlüdür.

Burada söz konusu edilen her iki aşama, çeviri eleştirisinin dışında da ele alınıp değerlendirilebilecek bir çözümlemeyi içermektedir. Yazınsal

ya da teknik bir metni irdeleyen bir araştırmacı yukarıda dile getirilen aşamaların birçoğunu göz önünde bulundurarak bir metni irdelemektedir. Bu ağıdan bakıldığında, bir çeviri eleştirmeninden bilgi ve alımlama yetisi bakımından, en az ilgili metni yazan ya da irdeleyen bir uzman kadar donanımlı olması beklenmektedir. Üçüncü aşamada, çeviri eleştirmeni bir metin yerine iki metinle karşı karşıya olması nedeniyle daha karmaşık bir çözümleme sürecine girmektedir. Bu aşamada çeviri eleştirmeni, öncelikle çeviri metnini, kaynak metinde uyguladığı aşamaları izleyerek çözümlemektedir. Ardından metinlerin hangi oranda ve nasıl örtüştüğünü ortaya koymalıdır. Burada önemli olan, metinler arasındaki dilsel ve dil dışı sapmaları belirlemektir. Çevirideki sapmaların, dilsel göstergelerden mi, yoksa çevirmenin metin dışı verileri tam olarak yorumlayamadığından dolayı ortaya çıkan bilgi eksikliğinden mi kaynaklandığı irdelenmelidir. Dördüncü aşamada ise, çevirmenin çevirideki amacı ve niyeti sorgulanmalıdır. Üçüncü aşamada belirlenen sapmaların hangi nedenlere bağlı olarak gerçekte olduğu bu aşamada ortaya çıkmaktadır. Çünkü çevirmen, ideolojik, kültürel neden ve farklılıklar yüzünden bilinçli olarak çeviride bazı sapmalara başvurmuş olabilir. Örneğin, çevirmen okurlarda belli bir etki yaratmak amacıyla belli bir hedef kitleyi düşünerek bazı sapmaları yeğlemiş olabilir. Bu bağlamda, eleştirmen, çevirmenin kendi çevirisi hakkında yapmış olduğu ön söz/son söz ya da çevirmenin notlarına bakarak sapmaların nedeni hakkında bazı bilgilere ulaşabilir. Çevirmenlerin genellikle kendi çeviri kararları konusunda açıklamalar yapmamaları nedeniyle, eleştirmenler, erek metindeki sapmaları, yoğunluklarına ve niteliklerine göre sınıflandırarak çevirmenin almış olduğu kararları yorumlamaktadırlar. Eleştirmen modelinin son aşamasında, eleştirmen, kaynak metnin varlığını dikkate almadan, başka bir söyleyişle, çeviriyi özgün dilde yazılmış bir metin gibi okuyarak, çevirinin erek dil okurunda nasıl bir tepki yaratmış olabileceğini ortaya koyabilir. Burada elde edilen veriler aynı zamanda hem çevirmenin konuya ve kendi diline ne kadar egemen olduğunun göstergelerini, hem de çevirinin erek dilin normlarına uyup uymadığının da ölçütünü ortaya koyacaktır. Sözelimi, bir kültüre özgü olan bazı deyim, deyiş, kısaltma, simge ve metaforların karşılığının erek dilde bulunup bulunmadığı, bu ağıdan önem kazanmaktadır. Eleştirmen, bir çeviri okurunun bakış açısıyla çevirinin kendi dilindeki doğallığını ne kadar koruduğunu çevirinin yabancılığını da göz ardı etmeyerek, hangi metin içi ve dışı dilsel yapıların başarı ya da başarısızlıkla aktarıldığını bu yolla saptayabilir.

Sunulan örnek model, çeviri eleştirisinin birçok aşamadan oluşan karmaşık bir olgu olduğunu göstermenin yanında eleştiride dilsel etmenlerin ötesinde sosyo-kültürel, toplumsal ve kişisel etmenlerin de belirleyici olduğunu göstermektedir. Çeviri eleştirisini etkileyen özgün metni çeviri, çevirmen, okur ve eleştirinin yapıldığı ortam açısından değerlendirmek,

çeviri eleştirisinde yeni açılım ve bakış açılarının geliştirilmesine yol açacaktır. Bu çerçevede, farklı zamanlarda yapılmış olan eleştiriler, zamanla işlevsel değerlerini kaybetse de dönemin erek yazın, tarih, siyaset anlayışının çeviri edimine nasıl yansıdığını göstermeleri bakımından önemli belgeler olarak değerlendirilebilirler. Kültürel alanda yapılan birçok çalışmada olduğu gibi, çeviri eleştirilerinin de zamanla değişmesi, yetersiz kalması, 'eskimesi' kabul edilmekte birlikte, yapılmış olan çeviri eleştirilerini irdelemek ve karşılaştırılan yapıtları başka bir açıdan yeniden çağdaş kuramlardan yararlanarak ele almak da çeviri eleştirisinin gelişmesine katkı sağlayacaktır.

Çeviri eleştirisinin kime seslendiği, eleştirinin kim tarafından yapıldığı, nerede yayımlandığı kadar, hangi amaçla yapıldığı da çeviri eleştirisinin niteliğini/içeriğini belirleyen önemli bir etmendir. Bütün bunlar çeviri eleştirisinden neler beklendiği konusunda belirleyici bir rol oynamaktadır. Sözgelimi, bir dergide ya da kapsamlı bir araştırma kitabında yayımlanmak üzere kaleme alınan bir çeviri eleştirisi ile bir yüksek öğretim kurumunda işlenen bir derste yapılan çeviri eleştirisi arasında kuşkusuz belirgin bazı farklar olacaktır. Hatta filoloji ile çeviri bilimi eğitimi veren yabancı dillerle ilgili olan farklı bölümlerde yapılan eleştirilerin, hedef kitlenin beklentileri nedeniyle, birbirinden farklı olması doğaldır.

KAYNAKÇA

- Aksoy, Berrin (2002). *Geçmişten Günümüze Yazın Çevirisi*. İstanbul: İmge Yayınları.
- Ammann, Margret (1990). Anmerkung zu einer Theorie der Übersetzungskritik und ihrer praktischen Anwendung. *TEXTconTEXT* 3/4, Volume 5, Heidelberg: Julius Groos Verlag, ss. 208-245.
- Bengi, Işın (1992). Çeviribilimde Dilbilimden Yararlanabilir miyiz? Çeviride Yöntem Önerileri İçin Bir Ön Çalışma. *Sahneler ve Çerçeveseler. G.Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt 8, Sayı 3, Ankara, ss. 351-364.
- Bengi-Öner, Işın (1999a). Işın: Çeviri Bir Süreçtir... Ya Çeviribilim? *Çeviri Bir Süreçtir... Ya Çeviribilim?* Aynı yazar, Çeviribilimsel-Forum 2, İstanbul: Sel Yayıncılık, 1999b, ss. 13-24.
- Bengi-Öner, Işın (1999b). Çeviri Eleştirisi Bağlamında Eleştirel Bilincin Oluşması ve Eleştiri, Üst-Eleştiri, Çeviribilim İlişkisi. *Çeviri Bir Süreçtir... Ya Çeviribilim?* Aynı yazar, Çeviribilimsel-Forum 2, İstanbul: Sel Yayıncılık, ss. 111-136.

- Even-Zohar, Itamar (2004). Yazınsal oğuldizge İçinde eviri Yazının Durumu. (ev. S. Parker), *eviri(bilim) Nedir? Başkasının Bakışı*. (yay.) Mehmet Rifat, İstanbul: Dünya Yayıncılık, ss. 191-200.
- Göktürk, Akşit (1986). *eviri: Dillerin Dili*. İstanbul: Çağdaş Yayınları.
- House, Juliane (2002). Möglichkeiten der Übersetzungskritik, (yay.) J.Best/ S. Kalina. *Übersetzen und Dolmetschen*, Tübingen: Francke Verlag, ss. 101-108.
- Huysen, Andreas (1969). *Die frühromantische Konzeption von Übersetzung und Aneignung. Studien zur frühromantischen Utopie einer deutschen Weltliteratur*. Zürich: Atlantis Verlag.
- Kaindl, Klaus (1998). Übersetzungskritik. (yay.) Mary Snell-Hornby ve ark. *Handbuch Translation*. Tübingen: Stauffenburg Verlag, ss. 373-377.
- Kıran, Zeynel (2001). *Dilbilime Giriş*. (yay.) Ayşe Kıran, İstanbul.
- Koller, Werner (1997). *Einführung in die Übersetzungswissenschaft*. Wiesbaden: Francke Verlag.
- Nida, Eugene A. (1981). Das Wesen des Übersetzens. *Übersetzungswissenschaft*. (yay.) Wolfram Wilss, Darmstadt: Francke Verlag, ss. 123-147.
- Nord, Christiane (1995). *Textanalyse und Übersetzen*. Heidelberg: Julius Gross Verlag.
- Paepcke, Fritz (1994). Textverstehen-Textübersetzen-Übersetzungskritik. (yay.) Mary Snell-Hornby, *Übersetzungswissenschaft. Eine Neuorientierung*. Tübingen/Basel: Francke Verlag, ss. 106-131.
- Reiss, Katharina (1986). *Möglichkeiten und Grenzen der Übersetzungskritik. Kategorien und Kriterien für eine sachgerechte Beurteilung von Übersetzungen*. München: Max Hueber Verlag.
- Schleiermacher, Friedrich (1973). Methoden des Übersetzens (1813). *Das Problem des Übersetzens*. (yay.) Hans Joachim Störig, Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, ss. 38-70.
- Stolze, Radegundis (1993). *Übersetzungstheorie. Eine Einführung*. Darmstadt: Gunter Narr Verlag.
- Störig, Hans J. (1973). *Das Problem des Übersetzens*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- Toury, Gideon (2004). eviri Normlarının Doğası ve evirideki Rolü (ev. A. Eker). *eviri(bilim) Nedir? Başkasının Bakışı*. (yay.) Mehmet Rifat, İstanbul: Dünya Yayıncılık, ss. 233-252.
- Vermeer, Hans J. (1986). Naseweise Bemerkung zum literarischen Übersetzen. *TEXTconTEXT 3*, Heidelberg, ss. 145-150.

- Wilss, Wolfram (1977). *Übersetzungswissenschaft. Probleme und Methoden*. Stuttgart: Ernst Klett Verlag.
- Wuthenow, Ralph-Rainer (1969). *Das fremde Kunstwerk. Aspekte der literarischen Übersetzung*. Göttingen: Vandenhoeck & Rubrecht Verlag.